

İŞGÜCÜ GÖÇÜ TEORİLERİ

Doç. Dr. Mehmet Fikret GEZGİN(*)

(*) I.Ü. İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi

1. Teorileştirmeyi Sınırlayan Faktörler:

1.1. Genel bir göç teorisinin bulunmayışı-Göç olgusunun karmaşıklaşması:

Günümüzde genel geçerliliğe sahip bir göç teorisi bulunmamaktadır. Bunun temel nedeninin göçe yol açan sebeplerin farklılığında yattığı açıktır. Gerçekten göç sebepleri ekonomik olduğu kadar, sosyal ve/veya kültürel, ailevi olduğu kadar siyasi -hatta dini-olabiliyor. Dolayısıyla, bir göç teorisi böylesine farklı bütün faktörleri kavramak zorunda. Oysa böyle bir teori hala kurulamamıştır. Çünkü; sebepler artıkça tek bir izah kategorisine, yani teoriye varmak, tenkidlere dayanıksız, istisnalarla içiçe bir sonuca ulaşmak olur. Nitekim, Batı literatüründe en yaygın "göç kanunları" olarak bilinen Ravenstein'in kendi adıyla anılan teorisi dahi evrensel bir kavrayıştan mahrum bulunmaktadır.

Acaba, sadece tek bir göç türü (işgücü göçleri) ve sadece tek bir göç nedeni (ekonomik neden) ele alınması halinde yetkin bir teori oluşturulabilir mi? Yani, işgücü göçlerinin sırf ekonomik karakterli göçler olduğu varsayılarak, yalnızca işgücü göçlerini kavrayan bir teorinin gerçekleştirilme şansı nedir? Hemen belirtelim ki; ister göç teorileri üzerinde çalışmış olsunlar, ister işgücü göçüne ilişkin deskriptif çalışmalara ağırlık vermiş olsunlar, akademisyenlerin büyük bir çoğunluğu işgücü göçlerinin genel bir teorisinin bulunmadığı kanaatinde dirler (1). Geleneksel göçler olarak da isimlendirilebilecek olan ve bilhassa bu yüzyıl başına kadar yaygın bir mahiyet arzeden deniz aşırı göçler, işgücü göçlerinin aksine, belirli bir süreyi kapsamayan, göçenlerin geri dönme niyetine sahip olmadıkları göçlerdi. Bu haliyle de kavranması, tahlili ve teorileştirilmesi oldukça kolay bir olgu hüviyetini taşıymaktaydılar. Ancak, teorileştirme çabaları bir yandan aktüel oluşumları da dikkate almaya başlayınca, bir takım varsayımların netlik arz etmediği tesbit olundu. Meselâ, bu tür göçlerde üçte bir oranında kitlenin geri dönmesi, başlangıç varsayımlarına aykırı bir durumdu (2).

Benzer bir durum işgücü göçlerinde yaşandı. İş göçmenlerinin (yabancı işçilerin) belirli bir süre yurtdışında kalıp, daha sonra vatanlarına dönecekleri, yerlerine başkalarının gideceği düşünülüyordu. Oysa, zaman geçtikçe, rotasyon prensiplerinden karşılıklı olarak vazgeçildi. İşgücü kabul eden ülkelerde yabancı istihdamı, getirdiği avantajlar nedeniyle, ekonominin giderek daha çok sayıdaki dalında yaygınlaştırıldı. Kalış süresi belirsizleştirildi. İşçilerin de işine gelen belirsizleştirme, konjonktür daralmalarında hemen geri gönderilmek istendiklerinde direnç doğmasına yol açtı. Bu husus da teorileştirme güçlükleri yarattı. Yani, evdeki hesap çarşıya uymamıştı. Ne gidenlerin büyük bir çoğunluğu geri dönmek istedi. Ne de hem işgücü alan ülkeler, hem de işgücü göçüne müsaade eden ülkeler geri dönüğe -uzunca bir süre- taraftar oldular. Hatta, başlangıçta iki devlet arasında dostluk vesilesi olacağı sanılan göç ilişkileri, sonradan, sözkonusu gelişmeler muvacehesinde tipik çekişme alanları oluşturdular.

Böylelikle, yabancı işçi istihdamı ekonomik boyut yanında siyasi boyuta da sahip oldu. Hatta giderek bir azınlık oluşması süreci yaşanmaya başlandı. Yani konu göç eden işçi boyutundan aile-ya da nüfus- boyutuna ulaştığı gibi, başlangıçtaki "alan memnun-

(1) Bu hususda G. Auernheimer'i "Auslaenderforschung" in Handwörterbuch Auslaenderarbeit (Hrsg. Auernheimer, G.), Basel, 1984 ve E. Tatlıdil'i "Yurd Dışı İşçi Göçüne İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar" Seminer 2/3, İzmir, 1984, s. 113 örneği olarak gösterebiliriz.

(2) Böhring, W.R., "Arbeitsmigration" in: Handwörterbuch Auslaenderarbeit (Hrsg. Auernheimer, G.).

veren memnun" ekonomik boyutun sosyal boyuta dönüşmesi de engellenemedi. Fert boyutundan aile-nüfus -kısmen azınlık boyutuna dönüşüm kendiliğinden bir tahlil, dolayısıyla teorileştirme güçlüğü getirdi (3). Gerek göçe katılan fertler düzeyinde, gerekse göçe izin veren (gönderen ve alan) ülkeler nezdinde göç sebeplerinin çoğalmaması, göçten beklentilerin gerçekleşmemesi ya da gerçekleşme süresinin uzaması ya da daha değişik bir beklenti düzeyine geçilmesi (meselâ, demografik problemlerin çözüm aracı olarak görülmeye başlanması, kaynak ülke ekonomilerinin giderek kötüleşmesi), bir yandan işçilerin yurt dışında kalış sürelerini uzatmaları göç veren ülkelerin zahmetsiz(!) döviz yolunun kesilmesini istememeleri, göç alan ülkelerin, gidenlerin yerine yenilerini getirerek yeniden uyarılma, uyum, bütünleşme çabalarının gerektirdiği giderleri üstlenememeleri aile- nüfus göçünün bir azınlık oluşturma sürecine yönelmesi, işgücü göçünü birbirinden oldukça farklı unsurların etki alanına ve yine birbirinden oldukça farklı (en azından göç alan ve veren her ülkenin kendine has şartlarında) sonuçlara yol açtı. Bu da göç olgusunu karmaşıklığa sürükledi (4).

Her düzeyde göç sebeplerinin ve göçten beklentilerin ekonomik seviye ile sınırlanması kısmî bir tahlil kolaylığı sağlayabilirdi: Buna rağmen Auernheimer'in sözkonusu makalesinde belirttiği gibi, işgücü göçlerine ilişkin çalışmalarda göçlerin temel sebepleri ve motifleri dahi büyük ölçüde gözden uzak kalmıştır.

İşgücü göçü her ne kadar ekonomik karakterli bir olgu hüviyetini taşısa dahi, bu olgunun analiz edilmesinde ve teorileştirilmesinde sırf ekonomik faktörlere yer veren görüşler olduğu kadar ekonomi-dışı faktörlerin ağırlık kazandığı görüşler de mevcuttur. Zira, bir kısım teoriler psikolojik bakış açısına sahip oldukları gibi, bir kısmı da sosyolojik bakış açısına sahiptirler. Hatta literatürde etnolojik yaklaşımlara da rastlanmaktadır (5).

Salt ekonomik bir göç teorisinin, üzerine oturtulduğu ekonomik faktörleri gözardı ederek -en azından bu faktörleri kendi kabulleri düzeyinde önemsemeyerek - yola çıkan ve etnolojik öğelere ağırlık veren bir işgücü göçü araştırmasından çıkan sonuçların, etno-

(3) *Bugün gayet iyi bilinmektedir ki, göçün başlangıcında zamanla aile fertlerinin de çalışan yakınlarının yanına gideceği varsayılmıyordu; tahmin edilmiyordu. Gelişmelerin aldığı görünümde baştan itibaren "asgari maliyet aşırı yararlanma" ilkesinden hareket etmiş olan işgücü alan ülkelerin politikaları belirleyicidir.*

(4) *Bu karmaşıklığın mazlum ve pasif aktörü hiç kuşkusuz göç eden işçi ve ailesidir. İşçi, ya resmî kanallardan işgücü anlaşmaları çerçevesinde gelmiş, ya da mevcut şartları-engelleri kendisi zorlayıp toplumuna nazaran daha iyi kazanç imkanları arızeden bir yabancı topluma gelmiştir. Ne içinden çıkıp geldiği toplumun, ne de içinde yaşamaya başladığı toplumun ortalama insan tipini teşkil eder.*

(5) *Mesela, C. Meillassoux'un "Gegen eine Ethnologie der Arbeitsimmigration in Westeuropa" (in: Dritte Welt in Europa (Hrsg. Blaschke, J., Greussing, K., Frankfurt, 1980, ss. 53-59) isimli makalesi buna bir örnektir. İşgücü göçünde etnolojik yaklaşımların dahi zararı olduğu sonucuna sırf bu makaleden hareketle varmak mümkündür. Sözkonusu yazara göre; Batı Avrupa'ya göç edenlerin, göç öncesi geleneksel organizasyonları, göç aracılığıyla şehirleşmiş endüstrileşmiş yerleşim-içişme; ailelerine yansımaktadır. "Belirli bir süre için Fransa'ya çalışmak için gelenlerin kendi geleneklerini unutmamayı amaç edinmeleri tesbit edildi." Göç edenlerin kendi aralarındaki dayanışmaları araştırıldığında, kapitalist topluma özgü olmayan, göç öncesi ülkelerinin kırsal kesimine özgü dayanışma fonksiyonlarının ileri kapitalist bir endüstri toplumunda dahi yaşadığı görüldü (a.g.m., ss. 53,55). Meillassoux'un tesbileri bizim Avusturya'daki Türk işçilerine ilişkin tesbitlerimizle uyusmaktadır.*

loji ile hiçbir direkt bağlantısı olmayan bir takım iktisadî değerler etrafında ifade edilen sonuçlardan farklılık taşıyacağı açıktır (6).

Psikoloji ağırlıklı bir göç teorisi dahi, tek başına göç eden bir ferdin mi ele alınacağına; yoksa, göç eden kitlenin mi esas alınacağına göre farklılık arzeder. Bunlardan biri ferdi psikolojik öğelerle örülü bir göç teorisi olacaktır. Diğeri ise, sosyal psikolojik değerleri ve değerlendirmeleri kapsayan bir teori görünümünü kazanacaktır. Bunlardan her birinin çıkış noktaları (kabulleri) kadar varış noktaları (yorumları) da farklı olacaktır (7). Dolayısıyla genel geçerliliğe sahip bir göç teorisi oluşturabilmek için herşeyden evvel belli bir ilim disiplini içerisindeki "farklılaşmış" teorilerin kesişme noktalarının bulunması gerekir. Kanaatimizce bu husus sözgelimi psikolojik teoriler düzeyinde başarılıktan sonra, belki sosyolojik teorilerle, her iki bilim dalının müşterek kavramlarına ağırlık veren kavramsal temeller oluşturularak genel teoriye ulaşma yolunda bir adım daha atılabilir.

1. 2. Kavramlara farklı anlamlar yüklenmesi: İşgücü göçü araştırmalarında kullanılan kavramlar alanında derin görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Kavramlara yüklenen anlamlar araştırmacıların mesleklerinden mensubu buldukları bilim alanlarına kadar pekçok faktörün etkisiyle değişmektedir. Bilhassa, uyum, bütünleşme, asimilasyon gibi bir göç araştırmasının zaruri kavramları konusunda yoğun bir karışıklık ve ikame mevcuttur. Bu da, göç teorisi oluşturmayı güçleştirir.

1. 3. Uluslararası Birleşmeler: Son on yılın aktüel uluslararası birleşmeleri işgücü göçlerine değişik bir boyut kazandırdı. Önceleri Batı Avrupa için "kuzey-güney göçü" deymi işgücü göçlerini karşılayan bir deyim idi. Ancak, 1950'li yılların ikinci yarısından 1970'li yıllara kadar işgücü ihracatçısı olan İtalya, İspanya, Portekiz son olarak da Yunanistan'ın Avrupa Topluluğuna girmeleri ve bu ülkelerin işçilerinin birtakım haklara sahip olmaları teorilerin yeniden gözden geçirilmesine ihtiyaç hissettirdi. Kuzey-Güney göçleri deymi yerine Avrupa Topluluğu dışından - Avrupa Topluluğu içine göçler deymi realiteyi daha iyi yansıtır hale getirdi.

(6) Bu arada meselâ, iktisatçılar içinde de klasik iktisatçılar ile Neoklasik iktisatçılar arasında işgücü göçü konusunda derin görüş farklılıkları bulunduğuunu; dolayısıyla ekollerin dahi konuya bakışlarının değişkenliğini belirtelim.

İşgücü göçlerinin temel karakteristiğinin "ekonomik" olduğu hususunda literatürde ittifak vardır. Gerçekten, bilhassa 2. Dünya Savaşı sonrası işgücü göçleri "ferdi" açıdan ele alındığında bu husus doğrudur. Yani, göç edenler ekonomik bakımdan daha güçlü olmak amacıyla göç etmektedirler. Göç alan ülkedeki bir işveren daha ekonomik bulduğu için yabancı işgücü istihdam etmeyi tercih eder. Bu nedenle, işgücü göçlerini tamamen iktisadî bir açıdan ele almak; dolayısıyla de, uluslararası işgücü hareketlerini göç alan ve veren ülkeler arasındaki ekonomik gelişme farklılıklarıyla izah etmek, genellikle tercih edilen bir açıklama tarzı olmaktadır. Ancak bu açıklama tarzını diğer ekonomik tahlil vasıtalarıyla bütünleştirmeye çalıştığımızda; meselâ, faktör hareketliliği aracılığıyla ülkelerarası farklılıkların azalacağını söylediğimizde, yanılıya düşmekten kurtulamayız. Zira, Feithen'in belirttiği üzere, bir ülkenin ekonomik gelişme seviyesinin göstergesi olarak, nüfus başına gayri safi yurt içi hasılası ele alındığında, işgücü göçleri sayesinde işgücü alan ve veren ülkeler arasındaki nüfus başına gayri safi yurt içi hasıla farklılıklarının mevcut durumun eski yönünde ortaya çıkmaları gerekiyordu (Feithen, R., Arbeits-kraefstewanderungen in der Europaeischen Gemeinschaft: Bestimmungsgünde und regionalpolitische Implikationen, Hemsbach, 1985, s. 37).

(7) Kaldı ki, Feithen'in belirttiği üzere, göçün yönü ve kapsamı sadece göç kararının verilmesinden ibaret de değildir. Bunun yanında göç alan ve veren ülkelerin istihdam piyasası özellikleri, ekonomik gelişme düzeyleri, hatta dış politikaları etkili olmaktadır. (Feithen, R. a.g.e., s. 60)

Uluslararası birleşmeler yanında Detant süreci de yabancı istihdamına değişik bir boyut getirdi. Uluslararası ilişkilerde yumuşama, sosyalist ülkelerin vatandaşlarına yurt dışına çıkışta birtakım kolaylıklar sağlamaları turist işçi olgusunun gündemde yer almasına yol açtı. Her iki husus da teorileştirme için gerekli standardizasyonu güçleştirmektedir.

1. 4. Göç veren ülkelerin farklı özellikleri: Nihayet, yurtdışında işçi olarak çalışan vatandaşları olan ülkelerin sosyal, ekonomik ve kültürel özellikleri birbirinden farklıdır. Sözgelimi, F.Almanya'da Türk ve Yugoslav yabancı işçiler bulunduğu gibi Hollandalı ve Fransız işçiler de bulunmaktadır. Keza, Avusturya'da çalışan Alman işçiler mevcuttur. Bir kısım Avusturyalı işçi ise B.Almanya ve İsviçre'de çalışmaktadır. Bu ülkelerin birbirlerinden farklı sosyal, ekonomik ve kültürel özellikler taşıdığını söylemeye gerek yoktur. Avusturya gibi, önemli miktarda yabancı işçi istihdam eden, yine önemli miktarda vatandaşı yurtdışında çalışan bir ülkeyi genel bir teori içinde değerlendirmek güçtür. Yabancı işçi gruplarına yerli toplumların bakışı işçinin milliyetine göre de değişmektedir: Sözkonusu hususlar da işgücü göçünü teorileştirmeyi güçleştirmektedir.

1. 5. İdeolojiler: Son olarak ideolojilerin de genel bir göç teorisi oluşturma çabalarını zorlaştırdığı söylenebilir. Aşağıda göreceğimiz gibi, Marksist bir bakış açısı, önceden mevcut -Marksist- teori çerçevesinden dışarı taşmayacak bir analiz ve teorileştirme yolunu seçtiği gibi, genellikle işgücü ithali yapan ülkelerde liberal eğilimli müellifler bir başka -Marksistlere göre simetrik - yanlış düşmekte, genelde iç göçler ile dış göçleri paralelleştirmeye çalışan görüşler ileri sürmektedirler. Hiç şüphesiz ideolojik bakış açıları konunun belirgin bir yönüne gereğinden fazla ilgi göstermekle, ya da bazı hususları abartmakla, bazı olguların derinlemesine tetkikine yol açmışlardır. Bunu bir bakıma "katkı" sayabilmek de mümkündür. Fakat yabancı istihdamı salt ideolojik boyutlara indirgenemeyecek ölçüde karmaşık bir olgudur.

2. Başlıca Göç Teorileri (8)

2. 1. Dengeli Büyüme Teorisi

İşgücü göçünün teorileştirilmesinde uzun süre gündemde kalan bir görüştür. Bu teori Modernleşme teorisi diye de adlandırılır.

- (8) *Teoriler ve eleştirileri şu kaynaklardan derlenip yorumlanmıştır: Ergun, T., İşgücü Göçünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri (Doktora Tezi), İzmir, 1978, ss. 14-23; Gümez A., Yurtdışına İşçi Göçü ve Geri Dönüşler, İstanbul, 1983, ss. Güven, H.S., "Dış Göç" ve İşçi Yatırım Ortaklıkları, Ankara, 1976, ss. 17-20; Güven, H.S., "İkinci Kuşak Göçmenlerin Sosyal Profili ve İkili-sosyalleşme süreçleri-nin Ortaya Çıkardığı Temel Sorunlar" in: Arbeiterwanderung Deutsch-Türkische Erfahrungen-İşçi Göçü: F.Almanya-Türkiye Örneği-(Hrsg. Schaffer, P.) Augsburg, 1987, ss. 31-60; Nikolinakos, M., Politische Ökonomie der Gastarbeiterfrage-Migration und Kapitalismus, Reinbek, 1973, ss. 9 v.d.; Nikolinakos, "Skizze einer allgemeinen Theorie der Migration im Spaetkapitalismus" in: Internationale Konferenz über Gastarbeiter (Hrsg. Kudat, A.-Özkan, Y.) -teksir- Berlin, 1975, ss. 7-24; Tatlıdil, E., a.g.m.; Ataç, K., "İşçi Göçü: Bazı Kuramsal Sorunlar" H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 1, Ankara, 1983, ss. 97-111; Auernheimer, G., a.g.m.; Hoffmann-Nowotny, H.-J., Soziologie des Fremdarbeiterproblems, Stuttgart, 1973, ss. 19 v.d.; Hoffmann-Nowotny, "Weltbevölkerungswachstum und internationale Migration" in: Österreichische Zeitschrift für Soziologie, 13. Jahrgang, Heft 3, Wien, 1988, ss. 5-15; İkonou, T.P., "Über Gründe, Arten und Folgen von Migration" in: Österreichische Zeitschrift für Soziologie, 13. Jahrgang, Heft 3, Wien, 1988, ss. 63-73; Pfliegerl, S., Gastarbeiter-Zwischen Integration und Abstossung, Wien, 1976., Hoffmann-Nowotny, H.-J. "Gastarbeiterwanderungen und Soziale Spannungen" in: Gastarbeiter (Hrsg. Reimann, H.-H.R.), Augsburg, 1976, ss. 43-62; Abadan-Unat, N., "Türk Dış Göçünün 24 Yıllık Bilimsel Bilançosu" Türk Dış Göçü 1960-1984 Yıllık Bibliyografya (Abadan-Unat, N.-Kemiksiz, N.) Ankara, 1986, ss. 3-6; Abadan-Unat, N., "Akdeniz Ülkelerinden Yurt Dışına İşgücü Göçü" Göç ve Gelişme-Uluslararası İşgücü Göçünün Boğazlıyan İlçesi Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bir Araştırma-, Çev. Ü. Oskay, Ankara, 1975; Hamilton, L., "Zu den Ursachen der Migration in Europa-von Hausherr und W.D. Just aus den Englischen übersetzt und überarbeitet-in: Wanderarbeiter in der EG (Hrsg. Just W.D.-Groth, A.) München, 1985.*

Dengeli Büyüme teorisi, bir anlamda, iç göçlerin analizinde yararlanılan itici güçler-çekici güçler tasnifini uluslararası işgücü göçlerine yansıtmaktadır. Teori taraftarları göç alan ve veren ülke arasındaki sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel gelişme farklılıkları üzerinde durmaktadır. İki tür ülke grubu arasındaki iktisadî büyüme, gelir (ücret), eğitim, sermaye birikimi, istihdam piyasalarının yapısal özellikleri gibi farklılık kategorilerinin işgücü göçüne yol açtığı vurgulanmaktadır.

Görüldüğü üzere model, dünya ekonomisinin kendi içinde bir bütün olduğu, ekonomik gelişmelerin ülkeler arası kaynak aktarmalarını zaruri kıldığı üstelik bunun faydalı olduğu görüşlerinden yola çıkmaktadır.

Dengeli büyüme modeli özellikle işgücü göçünün başlangıç yıllarında rotasyon ilkesinin de geçerli olduğu dönemlerde geliştirilmiş bir teoridir. Teori, işgücü göçünden sadece göç alan ülkenin değil; göç veren ülkenin de kazançlı çıkacağı varsayımından yola çıkmaktadır. Hatta, kazançlı çıkmak bir yana, işgücü ithalinin işgücü veren ülkeye bir gelişme yardımı hüviyeti taşıdığı dahi, bu teori taraflarınca ifade edilmiştir (9). Dengeli Büyüme'nin "Modernleşme" olarak da anılması göçün göç veren ülkeye yararlı bir süreç olduğunu vurgulama amacını taşımaktadır. Daha doğrusu, bu teori, göçün bireysel düzeyde yabancı işçilerin özlemlerini yerine getirmekle kalmayacağını, ferdi özlemlerin giderilmesi yanında, yabancı işçilerin asıl ülkelerinin de -makro düzeyde- kazançlar sağlayacağını tasarlamaktadır. Modernleşme etkisi doğrudan Rotasyon uygulamasına bağlıdır. Teoriye göre, yurtdışında kısa süreli olarak çalışan işçiler yeni hüneler edinerek ülkelere döneceklerdir. Yeni hüneler edinmek, nitelik kazanarak iktisadi gelişmeye daha çok katkıda bulunmak demektir.

Ayrıca, yurt dışına gidenlerin çoğunun tarım kesiminin gizli işsizlerinden oluştuğu gözönüne alındığından, köylü olarak gönderdiğini kısa süre sonra nitelikli sanayi işçisi olarak geri almak gibi, göçte kaynak ülke açısından harikulade bir beşeri sermaye kazancı gerçekleşecektir. Kaldı ki, sözkonusu yardım, sırf iktisadî modernleşme yardımı olarak kalmayacaktır. Endüstri toplumunun sahip olduğu değer ve normlar da giden işçilere kazandırılmış olacaktır. Böylece meslekî eğitim kazanmaları yanında bilgi ve görgülerinde de artma meydana gelecektir. Neticede, işçiler iktisadi ve toplumsal modernleşme öncüleri olarak geri döneceklerdir.

Tarım kesiminde gizli işsizlik nedeniyle, bu kesimde işgücünün marjinal verim düşüklüğünün, ülke geneline yaptığı olumsuz etkiler de ortadan kalkacak, geride kalanlar açısından gelir dağılımı daha tatminkar bir düzeye çıkacak ve ortalama hayat standardı yükselecektir.

İşgücü ihracatçısı ülkelerin kapital kıtlığı çeken ülkeler olduğu gözönünde tutularak yurt dışı istihdam ile işsizlik ihracı yanında kapital ithalinin birlikte gerçekleşeceği

(9) *Teorileştirme çalışmalarında işçi göçü bireysel düzeyde (mikro ölçekte) ele alındığı gibi, makro düzeyde (makro düzeydeki ekonomik ve sosyal faktörlerle) de ele alınmaktadır. Bu ayrımı benimseyen Ataç işçi göçünü Neo-klasik yaklaşım, Tarihsel Yapısalcı yaklaşım olarak ikiye ayırmakta; Tarihsel-Yapısalcı yaklaşımı da "radikal olan", "radikal olmayan" şeklinde iki ayrı kategoriye bölmektedir. Neo-klasik yaklaşımda göçü bireylerin akılcı davranışlara dayalı kararlarının bileşkesi olarak görürken, Tarihsel-Yapısalcı yaklaşım da, işçi göçünün tek başına değil, kapitalist evrim çerçevesinde ele alınması gerektiğini ileri sürer. (Ataç, K., a.g.m., ss. 96-109). Ancak, dikkatli bir tahlilde sözkonusu ayırım, bir ölçüde Dengeli Büyüme, Merkez-Çevre Modeli Teorisi, Genel Sistemler Teorisi ayrımını andırmaktadır.*

ifade edilmektedir. Böylelikle, dış ticaret açıkları azalacak, ödemeler dengesi yurda gönderilen dövizler aracılığıyla göç öncesine nazaran daha iyi bir konuma ulaşacaktır.

Yurda gönderilen dövizler doğrudan yatırım amacı ile kullanıldıklarında, ekonomik gelişmeye direkt ve çabuk gerçekleşen olumlu bir etki yapacakları gibi, tüketime yönlense dahi, tüketim hacminin artması yurt içi talebi arttıracak için yatırımları teşvik edecek, böylelikle sermaye birikimi hızlandığı gibi, giderek yurtiçi üretim seviyesi de yükselecektir. Bu süreç, göç ile azalan işsizlik baskısını da, istihdam kapasitesini genişletmek suretiyle, daha aşağıya çekecektir. Ülke ekonomisi emek-sermaye dengesini sağlamaya yönelik gelişmeler gösterecektir.

Dengeli Büyüme teorisi, ilk bakışta mantukî bir tutarlılığa sahip gözükmektedir. Ancak, göç sonrası gelişmeler tutarlılığı derinden sarsmıştır. Zira, göç alan ülkenin işgücü piyasasının düalist bir yapıya bürüneceği, üstelik bu yapının kronikleşeceği, hesaba katılmamıştır. Yahut, en azından, gözden uzak tutulmuştur. Rotasyon ilkesinin kalkması teorisinin temel kabulünden esassız bir sapma sergilemiş. Bu da, zaman zaman gettolaşmaya kadar yönelen "etnik" problemlerin doğumuna yol açmıştır. Ne göç alan ne de göç veren ülkede sosyo-kültürel problemlerin ortaya çıkabileceğinin hiç dikkate alınmaması bir yana, ekonomik etkilerin de istenmeyen bir mecraya yöneleceği düşünülmemiştir.

2. 2. Merkez-Çevre Teorisi

Literatürde oldukça yaygın bulunan sözkonusu teori kendi içinde net bir bütünlük arzetmemektedir. Zira, bu teoriye marksist görüşler dahil olduğu gibi, marksist olmayan görüşler de Merkez-Çevre teorisi içinde sunulabilmektedir.

Merkez-Çevre Teorisi, Dengeli Büyüme Teorisinin kabullerini, realitedeki verilerle kıyasıya bir biçimde eleştirerek işe başlar.

Merkez-Çevre Teorisi taraftarlarına göre, yurt dışında istihdam imkanı sağlanan işçi göçü, daha ziyade kalifiye ve yarı kalifiye işçileri kapsamaktadır. Nitelikli işçiler yurt dışına gittiğinden kaynak ülkede nitelikli işgücü açığı doğar. Bu da ekonomik gelişmeyi olumsuz etkiler. Yani, ekonomik gelişmeyi hızlandırmak bir yana geriletir. İşçi göçünün oluşumunu ve gelişimini dünya kapitalist sisteminin bir parçası olarak görmek gerekir. İşçi göçü kapitalist büyükler ile sömürülmeye müsait küçükler arası bir eşitsizlik ilişkisidir.

Teoriye göre, göçün temel sebebi, kapitalist metropol devletlerle onların çevresini oluşturan devletler arasındaki tabiyet ilişkileridir. Kapitalist merkez ülkelerin demografik durumu ve kapital birikimi arasındaki ters orantı işçi göçüne yol açmıştır. "Bir toplumun demografik yapısı kanunlar çerçevesinde oluşan bir süreç değil, aksine sosyal değişimin ve sermaye birikiminin bir fonksiyonudur. İşçi göçü veren çevre ülkelerdeki doğum artışları ise ekonomik geriliğin ve geçmişte kolonyalizmin nüfusun şeklini bozmuş olmasından kaynaklanır. Bu ülkelerdeki işgücü fazlalığı ve işsizlik kapital kıtlığına bağlı ekonomik gerilikten kaynaklanır. Bu demografik faktör yanında, Harp sonrası Batı Avrupa ülkelerinde yüksek bir kalkınma hızına ulaşılması 1950'lerin sonunda savaş zararlarının telâfi edilmesini sağlamıştı. Müteakip on yıllık dönemin başlarında yabancı işgücüne ih-

tiyaç hissettiren bir ekonomik yapı dönüşümü yaşanmıştır. Kısmî otomasyona geçilmesi yabancı istihdamını gereksiz kılmamıştır. İşçi göçünün arka planındaki realite, sömürgeciliğin tasfiyesidir. Klâsik sömürgecilik tasfiye edildiğinden, bu defa beşeri bir metanın yani, işgücünün metropollere aktarılıp sömürülmesi başlamıştır."

Merkez-Çevre teorisinin en önemli temsilcisi Nikolinakos'dan yaptığımız alıntı bu teorinin Dengeli Büyüme modeline taban tabana zıt bir zeminden yola çıktığını gösteriyor. Nikolinakos'daki siyasi iktisat ağırlıklı bakış açısı teorinin diğer taraftarlarında çok net değildir. Daha ziyade eşitsiz büyüme, ucuz işgücü ve kaynak kullanımı, sermayenin yeniden değerlendirilmesi gibi, ekonomik kavramlardan yararlanılmaktadır.

Teoriye göre işgücü göçü, çift taraflı bir yararlanma boyutuna sahip değildir. Yararlanma -hatta, sömürü- tek taraflıdır. Süreçten göç veren ülke kesinlikle zararlı çıkmaktadır. İşgücü ithalatçısı ülkeler yabancı işçiyi sadece tarım kesiminden değil, işlerine en uygun gelen kesimlerden almaktadırlar. Çünkü, işgücü ithalatının asıl belirleyicileri onlardır. Dolayısıyla sırf tarım kesiminden işçi getirtildiği ve böylelikle gizli ve açık işsiz sayısının azaltıldığı iddiası doğru değildir. Bunun yerine, tam aksine nitelikli işgücü açığına yol açmaktadır. İşgücü alan ülke ile veren ülke arasındaki uluslararası işbölümünden doğan farklılık işçi göçüne sebep olmakla kalmayıp yeni bir hakimiyet ilişkisi kurmaktadır. Zira, merkez ülkedeki bir ekonomik kriz hemen çevre ülkeye etki yapmaktadır. O halde, göç ekonomiler arası dengesizliği gidermez, hakimiyeti pekiştirir.

Sürekli hareket halinde bir yedek işgücü ordusu "yeni alt proletarya" hüviyetindeki yabancı işçiler yerlilerce istenmeyen ağır ve ücreti nisbî olarak düşük tutulan işlerde çalıştırılırlar. Ayrımcılık egemendir. Güvensiz bir statüde tutulan horlanan yabancı işçilerin istihdamı ile yerli işçi sistem için daha uysal hale getirilmiş olur. Gelen işçiye vasıf kazandırma olgunun esprisinde yoktur. Bu nedenle de, rotasyon sistemi de çoktan kaldırıldığına göre, yabancı işçilerin kendi ülkelerinin ekonomik, sosyal ve kültürel modernleştirilmesinde yararlı oldukları söylenemez. Çünkü, dövizler ödemeler dengesinde önemli bir değişme yaratmaz. Gönderilen dövizler sermaye birikimine dolayısıyla yeni iş alanları açılmasına değil, lüks tüketim mallarına ve gayri menkullere yönelmesi sonucunu doğurmaktadır. Kapital birikimi, kapitalin yeniden değerlendirilmesi işçi alan ülkede gerçekleşmektedir.

Yabancı işçiler endüstri toplumunun norm ve değerlerini -ayrımcılığın da etkisi ile- benimsememektedirler. Benimsenmeyen değerlerin aktarımı da sözkonusu olamaz. Dönen işçi kendi ülkesinin sosyal değişmelerine olumlu katkılarda bulunamaz. O halde, yabancı istihdamını belirleyen unsur bireye bağlı gönüllülük değil, ülkelerarası ilişkiler ve ekonomiler arası dengesizliklerin yol açtığı "zorlayıcı" şartlardır. "Kapitalist metropol yabancı işçi istihdamına devam edecektir. Son yabancı işçi kapitalist ülke sınırlarını aştığında Avrupa kapitalizminin mezar taşı ismarlanabilir" (10).

Sonuç olarak, bu teoriye göre göç alan ülkeler açısından yabancı istihdamını cazip kılan faktörleri hem işgücünün yetiştirme maliyetine katkıda bulunulmamış olması, hem de yabancılara yönelik sosyal alt yapı hizmetlerinin düşük kalması hususlarının teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

2.3. Sosyal Sistemler Teorisi:

İşgücü göçünün teorileştirilmesi, sosyal boyutun ihmali gibi, uzun süre gündem dışındaydı. Teorileştirme bir yana ampirik araştırmalar dahi daha ziyade marksist çevrelerin ilgisini çeken bir olguydu. Dengeli Büyüme Teorisi bir kutbu, Merkez-Çevre Teorisi diğer kutbu oluşturmaktaydı. Aşağıda kritiğini yaparken göreceğimiz gibi, bu teorinin haklı olduğu bazı noktalar mevcut idi. Bu noktalar marksist olmayan araştırmacıların da dikkatini çekti. Sonuçta, Gitmez'in dediği gibi, Sosyal Sistemler Teorisi farklı görüşlerden kesitler taşıyan bir teori olarak ortaya çıktı. Bu teori, bir kısım olguları kabul etmekle beraber, kavramlaştırmada marksistlerden ayrılmaktadır. Sözelimi yabancı işçilerin, çalıştıkları toplumda, yerli işçilerden daha altta olduğunu kabul eder, ancak alt proleterya tabirini kullanmaz. Bunun yerine alt tabaka tâbirini tercih eder.

Sosyal Sistemler Teorisi taraftarları uygulamada pek çok tezinin aksi görülmesine rağmen göç konusundaki görüşleri değişmeyen Dengeli Büyüme Teorisi taraftarlarının iyimserliğine sahip olmadıkları gibi, son yabancı işçinin gelmesiyle birlikte kapitalizmin mezar taşının siparişi edilmesi gerektiğini ifade edecek kadar kötümser de değildirler. İktisat ya da siyasi iktisat çerçevesinde değil, daha ziyade sosyolojik bir çerçevede konuyu ele alırlar. Bu teorinin taraftarları arasında Harbach, Hoffmann-Novotny ve S. Pfliegerli sayabiliriz.

Harbach'ın işgücü göçünün mahiyetine ilişkin veciz açıklaması, bu teori taraftarlarının, dengeli büyüme teorisine yönelik eleştirilerini ortaya koyduğu gibi, işgücü göçünün sosyal yapılar da meydana getirdiği etkiyi belirtmesi bakımından da ilgi çekicidir: "İşgücü göçü uluslararası tabakalaşma sisteminde farklı dereceler (mevkiiler) alan iki milli sistemi birbirine bağlayan bir sosyal prosedir. Aksiyonlar ve genel hipotezler sonucu interaksiyonun (karşılıklı ilişkilerin) bu şeklinin -göçün karşılıklı ve dahili aktör etkilerinin her iki ülkede de farklı bir dağılımla neticelenerek- bozulduğu meydana çıkmıştır. Yani, daha basit bir ifadeyle; kabul eden ülkeler, işgücü gönderen ülkelere göre, bu göç olayından, hem direkt hem de dolaylı olarak daha fazla fayda sağlamışlardır. İşgücü ihraç eden bu ülkelerde göçün primer (birincil) faydaları (işgücü fazlasının azaltılması, sosyal gerilimlerin hafifletilmesi, döviz elde etme, geri dönenlerin teknik bilgi donanımına sahip olmaları) pozitif intra (dahili) aktör etkilerini sınırlayan veya olumsuz ikincil etkileri teşvik eden bir sosyal strüktürle karşılaştıkları için göçün "bollaştırıcı ve arttırıcı (hızlandırıcı) etkileri" olumsuz şekiller alabilmişlerdir. Böylelikle misafir işçileri gönderen ülkelerde göçün strüktürel nedeni olarak kabul edilen olgularda yoğunlaşmaktadır" (11).

Hoffmann-Novotny'e göre dünya ölçüsünde bütün göç hareketlerinde iki faktör etkindir. Bunlardan birincisi milli toplumlar arasında yapısal gelişme farklılıklarıdır. Buna göre, gelişme farklılıkları, uluslararası boyutta alt, orta ve üst tabakadan ve bu tabakalar arası hareketlilikten söz etmeyi mümkün kılar. Bu tabakalar arası hareketlilik coğrafi yer değiştirme ile birlikte gündeme getirildiğinde göç ortaya çıkar.

(10) Bu cümle M. Nikolınakos'a aittir. Bkz.: *Politische Ökonomie der Gastarbeiterfrage-Migration und Kapitalismus-Reinbek, 1973, s. 143.*

(11) *Harbach, a.g.e., s. 136.*

Hoffmann-Nowotny'e göre, uluslararası göç hareketleri "tek dünya" formülünün giderek gerçekleşmekte olduğu hususunun odak noktasıdır. Göç hareketleri böylelikle ileri ölçüde sanayileşmiş milletlerin dünyaya hakim olmalarının bir sonucudur. Hoffmann-Nowotny göçlerde başlıca iki faktörün etkin olduğuna bildirir. Bunlar: i- milli toplumlar arasında yapısal an (strukturelle moment) olarak gelişme farkı ile ii- Sosyal hareketliliği mübah kılan değer entegrasyonunun (Wertintegration) kültürel an olarak mevcut bulgularıdır. "Bunların ilki 'tek dünya'nın sosyolojik açıdan alt, orta, üst şeklinde tabakalaşmış oluşuna delalet eder. Tabakalaşma, uluslararası alanda kendi açısından öncelikle coğrafi hareketliliğe bağlıdır, sosyal hareketliliğe açık bir yapıya sahip olma anlamındadır."

Söz konusu sosyal hareketlilik de ferdi hareket ya da topluluk hareketi şeklinde olabilir. "Ferdî hareketlilik kişinin içinde bulunduğu şartları sadece kendi inisiyatifî ile iyileştirme çabasıdır. Topluluk hareketliliğinde ise ait olunan topluluğun durumunda meydana gelen bir değişiklik yoluyla ferdi durumun etkilenmesi akla gelir, meselâ gelişme çabaları sonucu bir milletün veya bir bölgenin kalkınması gibi Avrupa'daki işçi göçü ferdi hareketlilik çerçevesine girer." Yani yabancı işçiler mensup olunan toplumun kalkınmasını beklemek böylelikle bu kalkınma sayesinde refah artışına ulaşmak yerine, göç ederek kendi durumlarını iyileştirmektedirler. İşçi göçünü ancak bu şekilde izah etmek mümkündür. "Şayet biz gelişme farkını milletlerarasındaki ölçülebilir ekonomik, sosyal ve demografik göç hareketlerinin bir farkı olarak görmesek bu bakış açısı milletlerarasındaki mevcut ve muhtemel göçleri izana yetmez."

Göç etmeyi belirleyen ikinci husus ise değer yargılarının giderek homojen hale gelmeleri ya da dünyanın kültürel entegrasyonudur. İşte bu husus milletlerarası sistemin tabakalaşmasını ve bu tabakalaşma ile belirlenmiş olan eşitsizliklerin birey şuurunda yer edinmesini sağlar.

Hoffmann-Nowotny, işçi göçünün Batı toplumlarının yapısal ilerlemeleriyle, liberal doktrinle ve buna bağlı olarak da ekonomik çıkarlarla (yapısal faktör çerçevesinde) bağlantılı olduğuna ifade eder. Bu bakımdan da, ekonomik alanda mal ve sermaye akıtma, kültürel alanda bilgi alışverişine imkan tanıyan liberal doktrinî işgücü göçlerine ve genel olarak göç akımlarına engeller çıkarmasını bir tezat olarak görür. Batılı ülkelerin göçleri kısıtlamakla ekonomik ve politik ideoloji olarak liberal doktrine aykırı hareket ettiklerini belirir.

Yazara göre, üçüncü dünyanın hızlı şehirleşmesi bir yandan Batı normlarının yayılmasını sağlamakta, bir yandan da kitlelerin ufkunu açıp göç isteğini harekete geçirmektedir. Şehirleşme biçiminde ortaya çıkan gelişme veya modernizasyon cemaatten cemiyete geçişi bir başka ifade ile geleneksel bir sosyal sistemin adım adım çözülmesini getirmektedir. Söz konusu, çözülme hem sosyal bağları zayıflayıp, hem de sosyal kontrolü azaltan bir süreç olarak coğrafi hareketliliğin ilk şartını teşkil etmektedir. Böylelikle müstakar ve durgun yapılar ve bu yapılardan kaynaklanan değer yargıları zayıflar; dolayısıyla, göç arzusu güçlenir.

Kendisi önceleri dengeli büyüme modeli taraftarlarından olan Hoffmann-Nowotny, anlaşıldığı üzere, teorisini, birer sosyal sistem olarak göçün kaynağı ve hedefi olan ülkelerin kişilere tanıdıkları hak ve imkanlar (fırsatlar) arasındaki eşitsizliğe dayandırmaktadır. Göç literatüründe yaygın biçimde kullanılmakta olan yapısal marjinallik, Hoffmann-Nowotny de sosyal sistemler arasındaki eşitsizliğin bir sonucu olarak belirlemektedir. H.S. Güven'den yapacağımız alıntı Hoffman-Nowotny'in teorisini çok net bir biçimde ortaya koyar: "Bu yazara göre, yapısal marjinallik genel olarak toplumda kişilere tanınan hak ve fırsatlardaki eşitsizliğin bir sonucudur. Uluslararası göç olgusunda ise göçmenler yönünden çifte bir marjinallik gelişmektedir. Hoffman-Nowotny, uluslararası göç olgusunu çeşitli sistem düzeylerindeki gerilim (tensions) durumlarıyla açıklamaktadır. Buna göre, göç yapısal ve anomik gerilimlerin bir sonucu olan ve gerilimlerin aktarıldığı ve dönüşüme uğratıldığı bir süreçtir. Bu kurama göre göç, düşük sosyal statünün ve yüksek yapısal gerilimin bulunduğu bir sosyo-ekonomik bağlamdan, yüksek sosyal statünün ve düşük yapısal gerilimlerin sözkonusu olduğu bir bağlama doğru yönelmekte ve böylelikle gerilimler göç veren ülkeden göç alan ülke bağlamına aktarılmaktadır. Göçle birlikte göçmenler çalıştıkları ülkelerin en düşük saygınlıklı işlerini doldurmakta ve bu durum, daha önceleri aynı işleri yapan yerli nüfusu statü basamaklarında yukarıya doğru itirmekte ve onlara hızlı dikey devingenlik olanakları tanımaktadır. Göçmen işçilerin 'yabancı olarak' sahip oldukları olumsuz statü algılamaları, onlara çok düşük bir devingenlik olanağı tanımakta ve çokluk sosyal tabakalaşma sisteminin en altında bir yer sağlamaktadır. Yerli nüfus ise artan statü konumlarıyla, sunulan eğitim olanaklarının en çoğunu kullanmakta ve bu iki kesim arasındaki gerilim ve karşı koymaları giderek arturmaktadır."

Sosyal sistemler teorisinin göç uyarıcılarını marjinalite kavramı ile ifade etmesi ilgi çekicidir. Teori, Merkez-Çevre görüşün üzerinde çokça durduğu ikili istihdam piyasası tahlilini, sözkonusu teori taraftarlarının yaptığı gibi, sırf iktisadi yahut siyasi-iktisadi bir boyutta değil, sosyolojik bir boyutta ele almaktadır. Nitekim, yabancı işçilerin çalıştıkları toplumda bir alt tabaka (alt proletarya değil!) teşkil ettikleri hususuna dikkat çekmektedir.

Görüldüğü üzere Sosyal Sistemler Teorisi, Dengeli Büyüme teorisi ile Merkez-Çevre Teorisine bazı yönlerden benzemekte, bazı yönlerden ise ayrılmaktadır. Dengeli büyüme teorisinin daha ziyade ferdi göç kararlarını, Merkez-Çevre teorisinin ise makro düzeydeki sosyo-ekonomik faktörleri esas almasına mukabil, sosyal sistemler teorisi öncelikle sosyalist blok dışındaki dünyayı tek bir bütün halinde görmekte, bu bütünün sosyolojik bakımdan tabakalaşmış bir yapı özelliği gösterdiğine dikkati çekmektedir. Göç kararını ferdi boyutta ve dengeli büyüme modelinin değişmez bir özelliği olan "gönüllü" bir hareket kararı olarak ele almaktadır. Böylelikle Merkez-Çevre teorisinin, temel kabullerinin dışına çıkılmış oluyor. Diğer yandan kaynak ve hedef ülkeleri sosyal sistemler olarak ele alırken kısmen sözkonusu teoriye yaklaşmaktadır. Nitekim, liberal doktrini eleştirmekten, tutarsızlığını belirtmekten kaçınmayı da Dengeli Büyüme Teorisine dahil olunmadığını gösterir.

Dr. Pflieger'de yabancı işçilerin yerlilerle arasındaki dil-kültür ve sosyal norm ve değerler farklılığına dikkat çekmekte, göçe neden olan ekonomik faktörleri göz ardı etmemekle birlikte yabancı işçilerin durumunu daha ziyade sosyolojik ve psikolojik boyutlarda irdelemektedir. Avusturya örneğinde yabancı işçilerin yerli yardımcı işçilerin altında yeni bir sosyal tabaka oluşturduğunu ifade etmektedir.

3. Göç Teorilerinin Eleştirisi

3. 1. Dengeli Büyüme Teorisi:

Dengeli Büyüme Teorisi son yıllardaki çeşitli saha çalışmaları ile oldukça yoğun eleştiriler almaktadır. Teorinin en çok eleştirilen kısmı işçi göçünden kaynak ülkenin hedef ülke ile beraber yarar sağlayacağı biçimindeki ana hükmü olmaktadır. Söz konusu teorinin ilk bakıştaki tutarlılığını koruyabilmesi için en azından rotasyon ilkesinin terk edilmesi gerekirdi. Zira, rotasyon usulünden vazgeçilip yabancı işçilerin kalış süresi belirsizleşince edinileceği öngörülen hüneler, kaynak ülkenin kalkınmasında etkin rol oynayacağı hususu kendiliğinden gündemden düşmektedir.

Kaldı ki, bizim gözlemlerimiz de yurt dışında kalma süreleri uzamasına rağmen, yabancı işçilerin nitelikli işgücü hüviyetini iktisap etmediklerini ortaya koymaktadır. Niçin iktisap etmedikleri sorusunun cevabı çok nettir: Bütün işgücü göçü anlaşmaları hedef ülkenin iktisadi konjonktür özelliklerine göre düzenlenmektedir. Yani, işgücü göçü anlaşmaları eşit pozisyondaki iki tarafın yaptıkları anlaşmalar -dolayısıyla 'denge'li anlaşmalar- değildir. İşgücü ithaline karar verilirken hiçbir şekilde kaynak (göç veren) ülkenin ekonomik konjonktürü, sosyal problemleri ve ihtiyaçları gözönünde tutulmamaktadır.

Avusturya örneğinde gözlemediğimiz -literatürde başta B.Almanya olmak üzere diğer işgücü ihalatçısı ülkeler açısından geniş örnekleri görüldüğü-üzere, kaynak ülke kendi ekonomik problemlerine çözüm arama noktasından yola çıkmaktadır. Yabancılarla ilişkin olarak gerek çalışma ve gerekse oturma hakkı çerçevesindeki düzenlemeler konjonktür hareketleri yanında yerli işgücünün korunması hususunu gözetiyorlar. Bu nedenle ülke sınırları yabancı istihdamına ihtiyaç olduğu anda açılıyor, ihtiyaç azaldığı anda daraltılıyor, ihtiyaç kalktığı anda da kapatılıyor. Hatta geri gönderme çabaları ön plana çıkıyor.

Yabancı istihdamına ihtiyaç duyulduğunda bu ihtiyacın nasıl en ucuz ve en "kaliteli" biçimde temin edileceği araştırılmaktadır. Alternatif imkanlar hiçbir şekilde gözardı edilemez. Eğer bir ülkeden istenen vasıf ve miktarda işgücü temin edilebiliyorsa, bir başka ülke aranmaya gerek yoktur. Ancak, bir tıkanma olması halinde, yahut daha kalitatif işgücünü daha ucuz maaleme imkanı belirlediğinde mevcut yabancı istihdamı politikaları ve kaynak ülkeler gözden geçirilmektedir. Kısaca ifade etmek istersek, istihdam ilişkisi baştan eşitsiz (dengesiz) kurulmaktadır, dengesiz bir ilişkiden dengeli yararlar beklemek ise sözkonusu ilişkinin mantığına ve esprisine aykırıdır.

İstihdam edilecek yabancı işgücünü belirleme hakkı hedef ülkenin uhdesinde olunca kaynak ülkenin pazarlık gücü ortadan kalkmaktadır. Bir kere dış ülkede istihdama

izin verildiğinde çoğu kez bunun önüne geçmek siyasi ve ekonomik faktörlerin içiçe geçtiği bir süreç çerçevesinde mümkün olamamaktadır. Nitekim, vasıflı işgücü istendiğinde, en azından önceden yurt dışına gidip çalışmaya başlayan yurttaşların istihdamını tehlikeye atmama mülâhazasıyla da olsa bu kabil talepler engellenemiyor. Yasal engeller konulduğunda, buna karşılık kanuna karşı hile yoluna sapılmaktadır (12).

Kaldı ki, sırf tarım kesimindeki işgücü fazlasının emildiği hususu da her zaman doğrulanmamaktadır. Bu konuda Verena Mc Rae'nin P. Cianni'ye atfen verdiği bilgi ilgi çekicidir (13). Kalabriens isimli güney İtalya'daki bir tarım bölgesinde yurt dışında istihdam ekonomik gerilemeye neden oldu. Geleneksel tarım ekonomisinin büyük bir bölümü, göç nedeniyle yerine başka bir üretim türü konulamadan çökmüştür. Söz konusu bölgede tarım pek mekanik olmayan bir yapı özelliği gösteriyordu. Kaldı ki, mekanik tarım dahi kendi ölçüsünde uzman işgücüne ihtiyaç gösterir. Bu uzman kişiler de göçe katılınca Kalabriens ekonomik bakımdan geriledi. Çünkü, mevcut makinalar dahi rantabl kullanılamaz hale geldi. O nedenle, göçün kaynak ülkenin istihdam yükünü hafifletmekte olup olmadığı hususu, kantitatif yaklaşımlardan ziyade kalitatif yaklaşımları gerektirir. Ayrıca, kısa vadeli etkilerden ziyade uzun vadeli etkiler önemlidir. Zira, işçi göçünün asıl etkileri uzun -en azından orta- vadede netleşmektedir. Bu bakımdan, kaynak ülkede göç yolu ile emek-sermaye optimal dengesinin kurulabilmesi ancak teorik olarak mümkündür. Bunun önşartı da inisiyatifin tek tarafta kalmamasıdır.

Yurt dışı istihdamın ödemeler dengesine yaptığı etkiyi de aynı çerçevede ele almak gerekir. Eğer işgücü göçü anlaşmalarına yabancı işçilerin kazançlarının önemli bir kısmını kendi ülkelerine gönderme mecburiyeti konulmuş olsa idi, diğer hususların yoğun olumsuz etkiler getirmemesi şartıyla, yurt dışı istihdamının kaynak ülkenin döviz bilançosuna mutlak olumlu katkılarından söz edilebilirdi. Göçlerin ilerleyen safhalarındaki gelişmeler bu etkiyi sınırlamaktadır. Nitekim, aile bütünleşmelerine izin verilmesinin gerisinde yatan bir faktör de döviz çıkısını frenlemek olabilir. Zira, ailenin üretken olmayan fertlerinin de misafir işçinin yanına gelmesi sağlanmaktadır.

Yeni hüneler edinilerek ekonomik gelişmenin hızlandırılacağı tezi de sadece bir iddia olarak kalmaktadır. Zira, hüneler edindirmek amaç olmadığı gibi, geri dönenler hayatlarının en verimli dönemlerini yaşamış, bütün kudret ve bilgilerini yabancı ülke ekonomisine harcamış olarak dönmektedirler. Yurt dışında istihdam 3-5 yıllık bir dönem ile sınırlı kalmadığı için (geri dönenlerin) çoğunluğu yurt dışında oldukları dönemde en ağır ve pis işlerde nisbî olarak -yerli işçilere nazaran- kötü şartlarda çalıştıkları için takatden düşmüş olarak geri gelmektedir. Kaldı ki, dönenlerden sanayi işçiliği yapmak isteyen, hemen hiç kimse yoktur.

Yurt dışı istihdamının ekonomi dışı modernizasyonda yararlı olacağı, yani gidenlerin (ya da gönderilenlerin) modernleşme öncüleri olarak geri dönecekleri iddiası da havada kalıyor. Zira, resmi ideolojilere ters akımlar asıl olarak yurt dışında yayılmaktadır.

(12) *Mesela, kaynak ülkenin vasıflı işgücüne mensup vatandaşları önce turist olarak yurtdışına çıkarmakta, daha sonra durumları mevzuata uygun hale getirilmektedir.*

(13) *Verena, M. R., Die Gastarbeiter; Daten, Fakten, Probleme, München, 1980. s. 23.*

İçinde bulunduğu topluma entegre olanlarıyla, entegre olmak bir yana, kendi ülkesinin ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel yapı özelliklerine de kıyasıyla kritik getirenleriyle, yurt dışında çalışanlar kendi ülkelerinde kalanlara nazaran daha parçalı ve polarize niteliktedirler.

Yurda gönderilen dövizlerin ise hala sağlıklı bir sermaye piyasası oluşturulamayıncından, yahut devletlerin yetkin ve kararlı bir rehberlik yapmamasından dolayı daha ziyade produktif olmayan alanlara yöneldiği, spekülataif hedeflere hizmet ettiği görülüyor. Bu nedenle de kaynak ülkede yeni istihdam alanları oluşturulamamaktadır (14).

Dengeli Büyüme Teorisine yöneltilen eleştirilerden biri de, yabancı istihdamının, ikili emek piyasasının tezahürü nedeniyle, sadece istihdam güvencesizliği değil, aynı zamanda belirli bir sömürü düzeyini de müesseseleştirdiğidir. Özellikle Merkez-çevre teorisi taraftarlarının üzerinde durdukları bu husus bu teoriye taraftar olmayanlar tarafından da kabul edilmektedir. Yabancı istihdamının yerleşiklik arzemesi, bilindiği üzere, öncelikle rekabet imkânı verecek bir ücret politikasını uygulayabilme amacını taşımaktadır. İşgücü ithalâtçısı ülkelerin endüstri ülkeleri oluşu, bu ülkeleri zaman zaman endüstriyel mamûl pazarlamasında rekabete itmektedir. Kaldı ki, bu tür dış rekabet şartları mevcut olmasa da, yabancı işçiden azami ölçüde yararlanma isteği düalist bir istihdam piyasası oluşmasına yol açıyor.

İkili istihdam piyasasının, birincil kesimi ücretlerin tatminkar ve istihdam güvencesinin mevcut olduğu kesimdir. Bu kesim ekonominin güçlü ve istikrarlı bir yapı özelliği gösterdiği sektörlerde çalışmaktadır. Eğitim seviyesi ve kalifikasyonu nisbi olarak yüksek işgücü bu kesimdedir. Bu kesimin sosyal itibarının da yüksek olduğu açıktır. Birincil kesim yerli işçilerin istihdamının kural, yabancı işçilerin istihdamının istisna olduğu bir kesimdir. İkincil kesim ise, istihdam teminatının bulunmadığı, ücretlerin nisbi olarak düşük tutulduğu, toplum içinde itibarı düşük olan ve çalışanların eğitim ve kalifikasyon düzeylerinin de düşük olduğu kesimdir. Bu kesim ekonominin güçlü yapı özellikleri göstermediği, dolayısıyla, rekabete dayanıklılığı sınırlı, daha ziyade emek yoğun tekniklerin cari olduğu ve nisbi olarak istikrarsız bir kesim hüviyetini taşır. Oluşturulan bütün bu olumsuzluklar yabancı işçilerin bu kesimde yoğunluk arzemesi için gereken şartları sağlamaktadır. Dolayısıyla bu kesimde yabancı istihdamı yoğun yerli istihdamı sınırlıdır. Birincil kesimin aksine bu kesimdeki işyerleri daha küçük, rekabet şartlarına daha az dayanıklı marjinal noktaya yakın işyerleridirler. Teknolojik yapı nisbi olarak -diğer kesime nazaran- geridir. Çalışanların daha ziyade birinci kesimi tercih edecekleri açıktır. Zira, bu kesim işyerlerinde yükselme imkanları mevcuttur. İkincil kesimde ise, bilhassa yabancı işçiler için yükselme imkanları hemen hiç yoktur (15).

(14) Temel iktisadi faaliyet dalını tarımın teşkil ettiği Boğazhyan'da yapılan araştırmada tesbit edildiğine göre, göçün ilerleyen yıllarında tarım makanelerine yapılan yatırımlar gizli işsizlerin sayısını çoğaltmıştır. İlçenin ihtiyacı olan 800 traktör yerine 967 traktörün varlığı aradaki farkın bir atıl yatırım olduğunu ortaya koyar. Gereğinden fazla makineleşme yeni işsizler oluşturup, bunların ilçe dışına çıkmalarını zorunlu kılmıştır. Pennix R., Von Velzen, L. "Göçün Boğazhyan İlçesindeki Ekonomik Etkileri" Göç ve Gelişme (Ed. N.Abadan-Unat), s. 242.

Biraz evvel sözünü ettiğimiz Kalabriens araştırması ile çelişen bu tesbit yukarıdaki hükümü; yani, dövizlerin verimsiz kullanıldığını yeni istihdam sahaları oluşturulmadığını doğruladığı gibi, giderek yeni işsizlerin ortaya çıktığını da göstermektedir.

(15) Ataç, K., a.g.m., ss. 107-108; Gütmez, A., a.g.k. ss. 88, v.d.

İkili istihdam piyasasının özellikleri yukarıdaki şekilde çizilmekle birlikte, aynı sektörde, aynı işyerinde ve aynı statüdeki görevi ifa edenler arasında da ikili özellik ortaya çıkmaktadır. Yani ikili istihdam piyasası makro-sektörel boyutta olduğu mikro-işletme boyutunda da görülür. Bir bakıma ülkemizde bir zamanlar görüldüğü üzere, söz gelimi bir hastahane de aynı sedyenin iki ayrı ucundan tutmakta olan hastane görevlilerinden birinin işçi değerinin memur kadrosunda bulunmalarına benzer bir olgudur bu. Ancak, yabancı istihdamı çerçevesinde ayrımcılık daha kolay göze batmakta ve daha çok etki yapmaktadır. Dolayısıyla bir işyerinde yerli ve yabancı çalışanlar arasında ücret, çalışma saatleri istihdam güvencesi (16) gibi alanlarda ayrımcılığın cari olması işletme düzeyinde istihdam düalitesini gösterir. Yabancı işçi çalıştıran bütün Batı Avrupa ülkelerinde mevcut olduğunu söyleyebileceğimiz ikili istihdam piyasası, Dengeli Büyüme teorisinin kabulleriyle çatışmaktadır.

3.2. Merkez Çevre Teorisi:

Pek çok saha çalışması Merkez-Çevre teorisinin birçok tesbitini doğrulamaktadır. Ancak, teori kanaatimizce sosyo-ekonomik yapı farklılıklarını gereğinden fazla abartmakla tek cepheli bir teori durumuna düşürmektedir. Oysa, tek cepheli teorilerin zamanımızda göç gibi oldukça karmaşık bir realiteyi kavrayamayacağı açıktır (17). Tarihi maddecilik uğruna ferdi karar süreçlerine yani psikolojik boyuta hiç önem verilmemesi kanaatimizce önemli bir hata kategorisini oluşturur. Kaldı ki, ferdi karar süreçleri sadece dış göçlerde değil, iç göç hareketlerinde dahi etkindir. Aksi halde, aynı sosyo-ekonomik çevrede ve şartlarda bulunan iki kişiden birinin göç edip diğerinin göç etmemesini izah edemeyiz. Yani, teori, göç kararında rol oynayan psiko-kültürel yapı özelliklerini tamamen gözardı etmektedir.

Teori taraftarları ikili istihdam piyasasından sınıf kavramı çerçevesinde söz etmektedirler. Oysa, kanaatimizce bir toplumda yabancı çalışanları sınıf kavramından ziyade tabaka kavramı aracılığıyla tasvir etmek doğru olur. Zira, tabaka deyimini kullandığımızda sınırlı dahi olsa bir sosyal hareketlilik imkanı hatıra gelir (18). Marksist sınıf anlayışı ise tabakalar arası geçişliliğe kapalı bir durumu kavrar. Ayrıca Batılı bir sanayi toplumu çalışanların sınıf şuuruna ulaşmaları için gerekli objektif şartları -kanaatimizce- ihtiva etmektedir. Marksist orjinli yazarların bütün tavsiyelerine rağmen yerli ve yabancı

(16) Oturum izninin büyük ölçüde çalışma iznine bağlı olduğu hatırlanmalıdır.

(17) *Tek Cepheli Teoriler ve bunların yetersizliği konusunda bkz; Kurtkan, A., Sosyal İlimler Metodolojisi, İstanbul, 1978, ss. 88-100.*

(18) *Bilindiği üzere işçi şirketleri, işçi göçü veren ülkelerden sadece Türkiye'ye has bir uygulamadır. Diğerlerinde benzeri bir gelişme görülmemiştir. Bir kaç hariç bu şirketlerin başarısız olduğu açıktır. Ancak, yurt dışında kısa süreli geçicilik uzun süreli geçiciliğe ve giderek -kısmi- bir kalıcılığa dönüştükçe sadece yurt içi değil yurt dışı yatırımlara da başlandığı, üstelik bunların arsa, ev gibi verimsiz yatırımlardan ziyade çoğunluk hizmet sektöründe olmak üzere verimli işyeri yatırımlarında yoğunlaşmaya başladığı görülmüyor. Bonn'daki Türkiye Araştırmalar Merkezi ile TÜSIAD'ın bu konudaki ortak bir çalışması hayli ilginç. Araştırma bulgularına göre F. Almanya'da Türkler tarafından kurulmuş yaklaşık 30.000 işyeri mevcuttur. Ortalama yıllık ciroları 780.000 DM. olan bu işyerlerinin yarısı*

işçiler arasında ortak proleterya şuuru oluşmamaktadır. Kuşkusuz, bu noktada istihdam piyasasının düalist yapısının aynı sektörde yahut işletmede çalışanlar arasında müştereklik psikolojisinin doğumuna izin vermediği söylenebilir. Bu husus az çok realiteye de uygundur. Ancak, yabancı işçiler arasında sınıf şuurunun oluşmayışı aksine milli ve dini bir şuurlanmanın yeşermesi merkez-çevre teorisinin türevini anlamsızlaştırıyor. Nitekim, Watson da, Marksist yazarlardan Castle-Kosack'a yönelik eleştirisinde etnolojik oluşmaların hiç dikkate alınmayışını büyük bir eksiklik olarak görür (19).

Merkez Çevre Teorisine ters bir gelişme de Türk İşgücü göçünün 1973 sonrası aldığı istikametten çıkartılabilir. Bilindiği üzere, B.Almanya'da Avrupa Topluluğu dışından gelecek yabancı işçilere büyük engeller konulunca Türk işgücü Orta Doğu ülkelerine yönelmiştir. Libya, S.Arabistan, Irak gibi ülkelerle Türkiye arasında Metropol-Periferi ilişkisinden söz edilemez. Üstelik bu ülkelerden mesela Libya ve Irak'ın Türkiye'ye nazaran ekonomik gelişmişlik seviyesi oldukça tartışma götürür bir husustur.

Merkez-Çevre Teorisine aynı noktada yöneltilebilecek bir diğer eleştiri de, işçi göçünün salt Akdeniz Havzası-Batı Avrupa ülkeleri istikametinde olmadığı, işgücü ithalatçısı ülkeler arasında da mevcut bulunduğuudur. Sözgelimi, Hollanda hem yabancı işçi istihdam etmektedir, hem de, kendi işçilerinden B.Almanya'da çalışanlar mevcuttur. Aynı husus Avusturya için de geçerli. Üstelik, Avusturya'da B.Alman çalışanlar (yabancı İstihdamı Kanunları çerçevesinde) olduğu gibi, B.Almanya'da da Avusturyalı işçiler çalışmaktadır. Hangisini metropol hangisini periferi sayacağız? Yoksa, birbirlerine karşı %.. metropol, %.. periferidir mi diyeceğiz? O halde, en azından bu noktada işçi göçünün genellemeci değerlendirmelere elverişli olmadığını bir kere daha teyid etmeliyiz.

küçük aile işletmesi niteliğindedir. F. Almanya'da 1.500.000 vatandaşımız olduğuna göre her 50 Türk'den biri işyeri sahibidir. Önemlisi bunların personelinin % 8 yerlilerden (Almanlardan) müteşekkildir. Keza, Hollanda'da da her 75 Türk'den biri işyeri sahibidir. En çarpıcı oran ise Berlin'e ait. Bu şehirde her 21 Türk'den biri bağımsız işyerine sahiptir. (TÜSİAD, Federal Almanya'daki Türk İşadamlarının Ekonomik Potansiyeli ve Türk Ekonomisine Katkıları, İstanbul, 1988, ss.1-2, 31).

Söz konusu yurttaşlarımızın bir kısmının tarım kesiminden çıkarak yurt dışına gittiklerini gözünde tutulduğunuzda şaşırıcı bir sonuçla karşılaşmış oluruz: Bu yurttaşlarımız bir nesil içerisinde işçiliği Batı Avrupa'da öğrenmekle kalmadılar, esnaf oldular, işadamları oldular. Üstelik sermayelerini kendileri oluşturarak...

İşçilikten iş adamlığına geçişte yabancı toplum içerisinde statülerini oldukça iyi bir düzeye yükseltmiş olmaktadırlar. Çalışma iznine büyük ölçüde bağlı olan oturma izinlerinin rahatsız ediciliği kalmamaktadır. Bir işyeri olan, vergisini düzenli ödeyen kişiler olarak, yabancı bir toplumda tutunmanın asgari şartlarını büyük ölçüde yerine getirmiş olmaktadırlar. Üstelik bu tür işyerlerinde istihdam edilenler çoğunlukla aynı ülkeden gelenlerdir.

Bir tür ekonomik uyum biçimini ve sosyalleşme sürecini gösteren sözkonusu husus, Amerika B.D., Avusturya, Kanada gibi klasik göçmen alıcısı ülkelerdeki gelişmelerden türetilen Orta Adam Azınlıkları teorisine girmektedir." Bu kurama göre, Orta Adam-topluluğunun üyeleri, çokluk bağımsız çalışanlardır. Bunlar, ekonomik yönden göç ettikleri toplumla başarılı bir uyum gerçekleştirenler, sosyal kimlik özdeşleşmelerini çok güçlü bir biçimde etnik gruplarıyla yapmaktadırlar ve 'yabancılar' olarak konuk buldukları toplumda asimilasyona şiddetle karşı koymaktadırlar" (Güven, H.S., "İkinci Kuşak Göçmenlerin Sosyal Profili ve İkili Sosyalleşme Süreçlerinin Ortaya Çıkardığı Temel Sorunlar" in: Arbeiterwanderung. Deutsch-Türkisch Erfahrungen (İşçi Göçü.F.Almanya Türk Örneği) Hrsg. Schaffer, P., s. 56).

(19) Watson, J.L., "Arbeitsmigranten in Grossbritannien-neue Entwicklungen" in: "Dritte Welt" in Europa (Hrsg. Blasc hke, J.-Greussing, K.), Frankfurt, 1980, s. 41.

Merkez-Çevre teorisinin yabancı işçi istihdamını kapitalizmin eski kolonyalist ilişkilerinin değişik bir görüntüsü olarak ele alması, bu tür istihdamın sırf kapitalist Batıya has olduğunu belirtmesi realiteyi tam manasıyla yansıtmamaktadır. Yabancı işçi istihdamını analiz ederken bir siyasi-iktisat teorisi oluşturulmasında hassasiyet göstermek gerekir. Zira, bu tür istihdam sosyalist sanayi ülkelerinde de görülüyor (20).

Bu bakımdan Merkez-Çevre Teorisi savunucuları arasında sayılmayan bazı yazarların dahi, endüstrileşmeyi kapitalizmle, kapitalizmi de işgücü göçleriyle bağlantılı olarak izah etmeleri tatminkâr değildir. Bazan, bu sıralama değiştirilmekte; fakat, aradaki ilişki korunmaktadır. "Endüstrileşmenin tarihi işgücü göçlerinin de tarihidir. İstihdam piyasalarının giderek genişlemek suretiyle dünya ölçeğinde bir görünüm alması kapitalizmin gelişmesini gösterir" (21).

Böylesi bir izah, bu tür, tek sebeplilik çıkmazına saplanma sonucunu verir. İşgücü göçlerinin geçen yüzyılda canlanıp, içinde bulunduğumuz yüzyılda bütün dünyayı kapsadığını dikkate alırsak, kapsam genişlemesini inceleyen ve ülkeler örneğinden yola çıkıp, bulguları birleştiren iktisat tarihçilerinin dahi, sebepler üzerinde ittifak edememeleri anlamsız değildir. Dolayısı ile, işgücü göçünü, siyasi-ekonomik boyutta ele almak yerine meselâ, iktisadî büyüme sürecinin tabii bir tezahürü şeklinde değerlendirmek daha tutarlı olur (22).

Avusturya örneğinde işgücü göçünün iktisadî nedenlerini araştıran E.Walterskirchen de yabancı istihdamının iktisadî gelişme sürecine paralellliğini ortaya koymaktadır. "İktisadî gelişme demokratik bir toplumda reel gelir seviyelerinde yükselişe yol açar.

(20) 1972'de Doğu Almanya'da 50.000 yabancı işçi olduğu bilinir (Klee, E., "Gastarbeiter als Subproletariat" in ; *Gastarbeiter, Analysen und Berichte - Hrsg. Klee, E., Frankfurt, 1972, s. 25*).

1989'da bu ülkede yaklaşık 90.000 yabancı işçi bulunmaktadır. Bunlar başta Vietnamlılar (70.000 işçi) olmak üzere Angola, Küba, Mozambik, Kuzey Kore ve Çin Halk Cumhuriyetinden gelmişlerdir. Ayrıca, Polonyalı sınır işçileri de bulunmaktadır (Milliyet, 15 Mayıs, 1989). Aynı yerde belirtildiğine göre "en müreffeh" sosyalist ülke olan D.Almanya'da 1995 yılına kadar yabancı işçi sayısının yükselmesi beklenmektedir. Bu realiteye Merkez-Çevre Teorisinin klasik çerçevesinde yer bulmak güçtür.

Gerçekten yabancı işçi istihdamını işgücü ithalatçısı ülkelerin siyasi rejimlerinden bağımsız ekonomik yapı özelliklerinden aramak gerekir. Stalin, İkinci Dünya Savaşının bitiminden birkaç ay önce toplanan Yalta Konferansında savaş tazminatı olarak Alman işgücünden faydalanılmasını istiyordu. Protokole konulan bu teklif Tazminat Komisyonunun nihai metninde yer almadı (Gökmen, O., *Federal Almanya ve Türk İşçileri*, Ankara, 1972, s. 179).

Oysa aynı sınırlar içindeki Almanya (F.Almanya), savaşın sonraki dönemde iki buçuk milyondan fazla göçmen kabul ettiği halde yine de işgücü açığını kapayamıyordu. Sözkonusu açık öylesine acil bir mahiyet arzettiği ki, literatürde çoğu kez zikredilenin aksine, F.Almanya'nın yabancı işçi talebi Avrupa'nın güneyi, Yugoslavya ve Türkiye ile sınırlı değildi. İşgücü temini için Uzak Doğu ve Uzak Batı'ya dahi yönelip; meselâ, Şili, Kore ve hatta Japonya'da müracaat büroları açılmıştı (Hamilton, a.g.m., s. 30).

Stalin'in teklifi kabul edilseydi, Alman işçiler Sovyetler Birliğinde çalıştırılacaklardı. Bu hususun Merkez-Çevre Teorisi çerçevesinde nasıl yorumlanabileceği kimsenin malûmu değildir.

"Marksizm-Leninizm sosyalist ülkeler arasında uluslararası işgücü göçünün varlığını tasavvur edemez. Fakat, bugün fabrika kontratı vererek yabancı işçi çalıştırmak mecburiyetindedir." (Böhning, W.R., a.g. m).

(21) Blaschke, J.- Greussing, K., "Einleitung: Arbeitsimmigranten Arbeitsmigration (Hrsg. Blaschke, J.-Greussing, K.), Frankfurt, 1980, s. 7.

(22) Riegler, C.H., "Emigrationsphasen, Akkumulation und Widerstandsstrategien. Zu einer Beziehungen der Arbeitsmigration von und nach Schweden" in: *Migration und Wirtschaftsentwicklung* (Hrsg. Elsenbahns, H.), Frankfurt/Newyork, 1978, s. 31.

Yükselen reel gelir düzeyi az gelişmiş ya da geliştirmekte olan ülkelerden (kanaatimizce gelişmiş ülkelerin de buna eklenmesi gerekir) işgücü çeker. Yani, iktisadî gelişme yolundaki bir ülkede çalışma cazip hale gelir. Öte yandan iktisadî gelişme bir yandan da yeni faktör kombinasyonlarına ihtiyaç hissettirir. Bu bağlamda teşekkül eden işgücü açığı, ülkeyi yabancı işçi istihdamına sevkeder"(23).

Yabancı işçilerin yedek işçi ordusu teşkil ettiği iddiası da bir dizi "Eğer....." kayıtlamalarını, oldukça dinamik ve kritik edici bakış açılarını zorunlu kılıyor. Yabancı işçiler aracılığıyla yerli işçilerin taleplerinin önlendiğini en azından kontrol altına alındığını ifade de ikili istihdam piyasası ilkesine bağlı olarak yararlanılan bu kavramın tam bir geçerliliğe sahip olması için, işgücü ithalatçısı bir ülkede özellikle düşük statülü işleri de ihtiva edecek biçimde yerli işgücünün istihdama niyetli olması gerekir. Oysa, hemen her işgücü ithalatçısı ülkeden örnek verebileceğimiz gibi, bu tür ülkelerde yerli işgücü işsiz kalsa dahi bir kısım işlere talip olmamaktadır. Üstelik, bu, arızı bir durumu değil, yapısal bir durumu, sürekli bir olguyu kavrar. Meselâ, Belçika'dan bir örnek verelim: "Belçika'da, 1964 yılında 61000 işsiz, 14.500 istihdam açığı ve çalışma izni sahibi 40.700 işçi vardı. Bundan yirmi altı yıl önceki durum da benzer özellik taşıyordu. 1938'de zamanın Belçika Çalışma Bakanı metal sanayiinde istihdam olunan 8.000 yabancı işçiye mukabil 20.000 işsiz olduğunu belirtiyor ve şöyle devam ediyordu: "Niçin? Çünkü, ağır ve gayri sıhhi işyerlerinde çalışacak Belçikalı bulunamıyor"(24). Avusturya'dan da bir örnek verebiliriz, bu ülkede 1973 yılında hem toplam işsiz sayısı en alt düzeydedir, hem de yabancı işçi sayısı en yüksek düzeydedir. Yedek işçi ordusu teorisinin realiteyi eksiksiz bir biçimde aksettirebilmesi için yabancı işçi sayısına paralel olarak yerli işsiz sayısının da yüksek olması gerekirdi (25).

3. 3. Sosyal Sistemler Teorisi: Sosyal sistemler teorisi her iki teorinin bazı varsayım ve bulgulardan yararlandığı gibi, ayrıca işçi göçünün uzunca bir dönem ihmal edilen sosyolojik cephesine ağırlık verdiğiinden, diğer teorilere nazaran daha tutarlı gözükmektedir.

Dr. Pflieger'in çalışmasında anayurttan getirilen dil-kültür-sosyal norm ve değerler üzerinde durulması, üstelik yabancı işçi problemi karşısında, yerli toplum ve yöneticilere sorumluluk atfedilmesi, görevler yüklenilmesi; bunun, üstelik, hiç bir ideoloji ya da ülke ayrımcılığı gözetilmeksizin belirtilmesi ilgi çekicidir. Bu bakımdan sözkonusu çalışmanın kendi içinde tutarlılığa, en yüksek düzeyde sahip bir çalışma olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Teorinin diğer temsilcisi Hoffmann-Nowotny'nin dünyayı tek bir bütün kabul edip tabakalaşma hiyerarşisi içerisinde göç olgusunu izah etmesi, tabakalararasında her

(23) Walterskirchen, E., "Auslaenderbeschäftigung und wirtschaftliche Entwicklung", in: *Auslaendische Arbeitnehmer in Österreich* (Hrsg. BMJSVw), Wien, 1985, s. 283.

(24) Hamilton, L., a.g.e., s. 33

(25) Buradan çıkarılabilecek çok çok önemli bir sonuç da yabancı istihdamının yerli işsizliğin en büyük nedeni olduğu iddalarının yanlışlığıdır.

zaman daha kötüden iyiye doğru bir göç hareketini düşündürür. Ancak, çoğu kez, benzer tabakalaşma düzenine sahip milli toplumlar arasında da işçi göçü, vuku bulmaktadır. Bir Avusturya'nın İsviçre'de çalışması buna bir örnektir. Ancak, tabakalaşma nisbi bir boyutta ve her ülkenin kendine özgü şartları çerçevesinde dikkate alınırsa, bu takdirde, teorinin genel olarak tutarlılığını korumakta olduğu, söylenebilir.

Dünya ölçüsünde bir kültürel integrasyon oluşmasının, göçe yol açan bir faktör olarak ele alınması ise oldukça güçtür.

1974 sonrasında Türk işgücü göçünün Orta Doğu'ya yönelmesi, Merkez-Çevre Teorisinin işgücü göçlerinin bir ülkenin yabancı işçi istihdamının iktisadî gelişmesinin problemi olmadığı, bu istihdamın ancak kapitalist gelişme ile kavranabilecek ve açıklanabilecek bir husus olduğu iddiasını(26) yabancı istihdamının klâsik anlamda kapitalist ülkeler saymakta zorluk çekeceğimiz (en azından kapitalist mentalitenin yaygın olmadığı) ekonomik sistemin, ancak ve ancak geri bir kapitalizm sayılabileceği Orta-Doğu ülkeleri örneğinde realiteyi yansıtmamaktadır. 1975'de Birleşik Arap Emirliklerinde toplam çalışanların % 89'u yabancı işçi idi. Bu oran Kuveyt için, % 71, Katar için ise % 77 idi (27). Bu rakamlar kanaatimizce yabancı istihdamının sosyo-ekonomik sistemden ziyade, makro ekonomik güce bağlı olduğunu gösterir. Kaldı ki, makro-ekonomik gücün dahi her ülke bazında ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekir. 1970'lerin başlarında dönemin en güçlü işgücü ihracatçısı ülkelerinden (ki, Nikolinakos bu ülkeleri birinci periferi olarak kabul eder) Yunanistan'da Afrikalı, İspanya'da Fas'lı ve İtalya'da Tunus'lu yabancı işçilerin bulunması (28) işgücü göçünün karmaşıklığını, tekçi-indirgemeci-izahların yetersizliğini ortaya koyar. Her bir istihdam grubu için, aynı milliyete mensup olanlar açısından dahi ayrı ayrı tahlil kategorileri geliştirilmesi gereği özellikle sosyolojik mahiyetteki çalışmalar için bir zorunluluk olarak belirlemektedir. Günümüzde B.Almanya'da İkinci Nesil yabancılar dendiğinde Türk gençleri akla geldiğine göre; ayrıca, hedef ülkenin tamamı yabancı statüsündeki işçileri milliyet esasına göre değerlendirdiği bir realite iken, Sosyal Sistemler Teorisinin analizlerini bu hususları kavrayacak biçimde ortaya koyması gerekirdi. Dolayısıyla, göçde dünya ölçüsünde değer integrasyonunun mühim rol oynadığını söylemek kadar, bundan daha önemli olgulara; mesela, hedef ülkelerde göçün ilerleyen safhalarında oluşan etnik - kültürel kutuplaşmalara da eğilmek gerekir. Söz konusu teori diğerlerine nazaran daha sosyolojik ağırlıklı olduğuna göre, böylesi bir ilgi alanına sahip olması şarttır. Ayrıca, adaptasyon, uyum, integrasyon, asimilasyon gibi temel kavramlarda, sosyal sistemler teorisi de, diğer teoriler gibi, net izahlar getirememektedir.

Sonuç:

Teorilere ilişkin verdiğimiz bilgileri bir bütün olarak şu şekilde değerlendirebiliriz: İşgücü göçünün zamanımızda aldığı görünüm, göçün artık önemli bir sosyal değişme

(26) Nikolinakos, M., s. 35 (1973).

(27) Ecevit, Z.-Zachariah, K.L., "Internationale Wanderung von Arbeitskräften" in: Finanzierung und Entwicklung, Dezember, 1978, ss. 32-37, s. 33.

(28) Nikolinakos, a.g.e., s. 149.

faktörü sayılması gerektiği; mevcut faktörlere ilave bir faktör olarak değerlendirilmesinin zaruri olduğudur. Üstelik, Ronzani'nin de belirttiği üzere (29) göçün yol açtığı sosyal değişmelerin tahlili sosyolojideki alışılmış düşünce biçimlerini zorlamaktadır. Dolayısıyla, hiçbir önceden mevcut sosyoloji teorisinden yararlanarak işçi göçü olgusunu açıklamak mümkün değildir. İşçi göçü sosyoloji teorilerini zorladığı gibi alışlagelmiş modernleşme teorilerini ve psikoloji teorilerini de zorlamaktadır. Alışılmış düşünce kalıplarıyla değil, kendi özelliğinin gerektirdiği yaklaşım biçimleriyle ele almak zorunludur.

Nitekim, kutuplaşma özelliği gösteren ilk iki teori göçü açıklamada yetersiz kaldıkları gibi, her iki teoriden zorunlu ve büyük ölçüde doğrulanmış unsurlar alan üçüncü teorinin de her türlü işçi göçünü açıklayamadığı görülüyor. O halde yapılması gereken, teori oluşturmaya çalışmaktan, yahut belirli bir teoriye taraftar olmaktan ziyade, her teoriye eleştirel bir biçimde yaklaşmak, bunun için de dinamik gelişmeleri, problem kategorilerini kavrayacak çözüm teklifleri üretmek çok daha yararlı olacak saha çalışmalarına yönelmektir. Yabancı istihdam edilen toplumlarda gerek sokaktaki yurttaşın gerek akademik çevreler ile gönüllü kuruluşların ve gerekse, kamu yönetimlerinin "misafirlere" bakış açıları derin farklılıklar arzederken; çalışma, oturma, kültürel serbestlik, hukuki konum (mevzuat) gibi alanlarda parçalılık ve tenakuzlar mevcut olduğu sürece teorileştirme çabaları verimli olmayacağı gibi, çok yararlı da olmazlar. Bununla birlikte, her teori çalışmanın bulgularından, saha çalışmalarında faydalanmadan kaçınmak için de hiç bir neden yoktur.

(29) Ronzani, S., *Migration als individuelle und gesellschaftliche Problemlösungsstrategie*, Rom, 1978, s. 2.